

ΤΟ ΒΗΜΑ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
Τόμος ΙΕ, τεύχος 60 Καλοκαίρι 2011

Οι έννοιες της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας και η σχέση τους με τη γνώση: Μια κοινωνιολογική προσέγγιση

Άνη Ασημάκη – Γεράσιμος Κουστουράκης** –
Ιωάννης Καμαριανός****

Περίληψη

Οι έννοιες της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας, παράγωγες σημαντικών κοινωνικών, οικονομικών και πολιτισμικών συνθηκών έχουν ιστορικά λάβει διάφορες ερμηνείες μέσα από τη διαμάχη της διάκρισής τους ως δυο ιστορικές περιόδους και εποχές. Σε αυτό το άρθρο δίδεται επίσης, έμφαση στον προσδιορισμό των εννοιών του μεταμοντερνισμού και της μετανεωτερικότητας, που στη διεθνή βιβλιογραφία συχνά παρουσιάζονται ως ταυτόσημες.

Τέλος, γίνεται αναφορά στο μετασχηματισμό και τα νέα χαρακτηριστικά που αποκτά η γνώση εξαιτίας του περάσματος από τη βιομηχανική στη μεταβιομηχανική κοινωνία, την αποκαλούμενη ως «Κοινωνία της Γνώσης».

Λέξεις κλειδιά: Νεωτερικότητα, μετανεωτερικότητα, γνώση.

* Η Α. Ασημάκη είναι κοινωνιολόγος Λέκτορας στο ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Πατρών.

** Ο Γ. Κουστουράκης είναι κοινωνιολόγος Επίκουρος Καθηγητής στο ΤΕΕΑΠΗ Παν. Πατρών.

*** Ο Ι. Καμαριανός είναι κοινωνιολόγος Επίκουρος Καθηγητής στο ΠΤΔΕ Παν. Πατρών.

1. Εισαγωγή

Ο σύγχρονος κόσμος διαμορφώνεται (συνεχώς) μέσα από μια διαδικασία συνεχών αλλαγών, οι οποίες οδηγούν στο πέρασμα από την εποχή της νεωτερικότητας στη μετανεωτερικότητα (Giddens, 2001). Το ζήτημα της μετανεωτερικότητας απασχόλησε και συνεχίζει να απασχολεί την επιστημονική κοινότητα σε θεωρητικό και πρακτικό – ερευνητικό επίπεδο από τη δεκαετία του 1990 και ύστερα (Βλ. ενδεικτικά: Ashton, 2003· Cochran, 1995· Doyle, 2006· Hodge & Derezotes, 2008· Holtzhausen, 2002· Pease, 2002· Ramaekers, 2002· Roberts, 2001).

Με την εργασία αυτή επιδιώκουμε τη σκιαγράφηση του μετασχηματισμού της γνώσης στη βάση της διάκρισης των εννοιών της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας. Προαπαιτούμενο αυτής της προσπάθειας είναι η αποκωδικοποίηση και η παρουσίαση των τυπικών χαρακτηριστικών των δυο συγκεκριμένων αντιδιαστελλόμενων εννοιών, προκειμένου να γίνει αντιληπτή η διαφορετικότητα της νοηματοδότησης της γνώσης με βάση το δηλωτικό περιεχόμενό τους.

Στην εργασία αυτή αρχικά θα προσπαθήσουμε να προσδιορίσουμε τις έννοιες της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας. Στη βάση αυτής της διάκρισης θα παραθέσουμε τα τυπικά χαρακτηριστικά γνωρίσματά τους στο κοινωνικό πεδίο. Στη συνέχεια θα προβούμε σε δυο σημαντικές, κατά τη γνώμη μας, επισημάνσεις. Η πρώτη αφορά στο πρόβλημα ή σωστότερα στη διαμάχη, που προέκυψε στο επιστημονικό πεδίο, σε σχέση με τη διάκριση της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας ως δυο διαφορετικών ιστορικών περιόδων και εποχών. Η δεύτερη αφορά στη διάκριση των εννοιών του μεταμοντερνισμού και της μετανεωτερικότητας, που φαίνεται ότι συνδέονται στενά, χωρίς όμως να ταυτίζονται απόλυτα μεταξύ τους. Την επισήμανση αυτή τη θεωρούμε απαραίτητη, διότι στο μεγαλύτερο μέρος της διεθνούς βιβλιογραφίας οι δυο αυτές έννοιες συχνά –αν και όχι πάντοτε– παρουσιάζονται ως ταυτόσημες. Τέλος, θα αναφερθούμε στο μετασχηματισμό και τα νέα χαρακτηριστικά που αποκτά η γνώση εξαιτίας του περάσματος από τη βιομηχανική στη μεταβιομηχανική κοινωνία, η οποία σύμφωνα με μια πιο σύγχρονη ορολογία αποκαλείται ως «Κοινωνία της Γνώσης».

Οι έννοιες της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας και η σχέση τους με τη γνώση

2. Νεωτερικότητα και Μετανεωτερικότητα

Νεωτερικότητα

Ο όρος νεωτερικότητα είναι δηλωτικός μιας ιστορικής περιόδου, η οποία αντιδιαστέλλεται από άλλες προηγούμενες (Αρχαιότητα, Μεσσαίωνα). Χρονολογικά η έναρξη της νεωτερικότητας (αν και δεν υπάρχει ομοφωνία στην επιστημονική κοινότητα) μπορεί να προσδιοριστεί κατά τον 18ο αιώνα, δηλαδή την περίοδο του εκκοσμικευμένου κινήματος του Διαφωτισμού και την εκκίνηση της βιομηχανικής επανάστασης (Giddens, 2001). Επίσης, το καταληκτικό όριο της νεωτερικότητας μπορεί να προσδιοριστεί μέχρι και τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα.

Η νεωτερική περίοδος συνδέεται με την ανάδυση του έθνους κράτους και τον τονισμό της εθνικής κυριαρχίας και ταυτότητας, της εθνικής οικονομίας, της εθνικής κουλτούρας, καθώς και την ανάπτυξη των αστικών καπιταλιστικών κοινωνιών. Ακόμη, συνδέεται με τη βιομηχανική επανάσταση και την οργάνωση της κοινωνικής ζωής με όρους αναγνώρισης των ατομικών δικαιωμάτων και της αστικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας (Harvey, 2007, σελ. 31-68· Κουστουράκης & Ασημάκη, 2009). Κυρίως στοιχεία, επίσης, της νεωτερικότητας είναι: η ανάπτυξη των μηχανολογικών τεχνολογιών που συνδέονται και με την εκβιομηχάνιση της παραγωγής, οι θεωρητικές επαναστάσεις στις φυσικές και κοινωνικές επιστήμες, οι αιφνίδιες δημογραφικές αλλαγές που περιλαμβάνουν κατακλυσμιαίες αστικές μεταναστεύσεις, η ανάδυση των πολυεθνικών επιχειρήσεων, αλλά και οι δραστικές διακυμάνσεις στην παγκόσμια οικονομία, που άρχισαν να καθορίζουν τη «μοίρα» των εθνών-κρατών μέσω του δαυεισμού και των εμπορικών συναλλαγών (Heller 1988 σ. 66· Taylor, 2004, σελ. 115).

Η νεωτερικότητα ως προς τα τυπικά χαρακτηριστικά της είναι συυφασμένη με τις προοπτικές και το «παράδειγμα» του Διαφωτισμού, που στρέφεται προς και ταυτίζεται με τη γραμμική πρόοδο, την απόλυτη-αντικειμενική αλήθεια και τον ορθολογικό σχεδιασμό (Harvey, 2007, 29). Η αναγωγή της νεωτερικότητας στο Διαφωτισμό συνεπάγεται, δηλαδή, την απεριόριστη πίστη στον ορθό λόγο και την ανθρώπινη λογική ως του μόυου οργάνου ανεύρεσης της αντικειμενικής πραγματικότητας και αλήθειας, αλλά και της διαρκούς πρόοδου (Hall & Gieben, 2003, σελ. 41-53). Η αναζήτηση μιας οικουμενικής αλήθειας αποτέλεσε αισιόδοξη προοπτι-

κή και επιδίωξη της νεωτερικής περιόδου. Εντός αυτού του πλαισίου η ιδέα της προόδου των επιστημών και των τεχνών θα επέφερε την ηθική πρόοδο και τη δικαιοσύνη (McLennan, 2003, σελ. 486-488).

Μάλιστα, αυτή η πίστη στη διαρκή πρόοδο και τις απεριόριστες δυνατότητες του ανθρώπινου νου κατά το «πρόταγμα» του Διαφωτισμού ενόησε την ανάπτυξη μεγάλων επιστημονικών θεωριών, που σύμφωνα με το πνεύμα της νεωτερικότητας είναι δυνατόν να ερμηνεύσουν καθετί το επιστητό. Ο θετικισμός, ο μαρξισμός, ο φανξιοναλισμός αποτελούν τέτοιου είδους θεωρίες, οι οποίες διεκδικούν οικουμενική ισχύ. Συνεπώς η αέναη πρόοδος και η χειραφέτηση της κοινωνίας μέσω της γνώσης αποτέλεσαν κατά τον Λυοτάρ (1979, σελ. 25-26) τη βάση των «μεγάλων αφηγήσεων», των μεγάλων δηλαδή ηγεμονικών «παραδειγμάτων», που υπήρξαν και ερμήνευσαν ή έστω προσπάθησαν να δώσουν μια συνολική ερμηνεία του κόσμου.

Ωστόσο, ενώ ο εξορθολογισμός της γνώσης, η ανάπτυξη και η πρόοδος των επιστημών αποσκοπούσαν στην απελευθέρωση, τη χειραφέτηση και την ώριμη ενηλικίωση του ανθρώπου, πολλές εμπειρίες μας πείθουν σύμφωνα με τον Φουκώ (1988, σελ. 42) ότι η σύμπλοκη ιστορική διαδικασία του Διαφωτισμού δεν μας έκανε ώριμους ενήλικους. Αυτό συνέβη διότι αναμφίβολα, διαχρονικά υπήρξε η ταύτιση της εκγυρότητας του ορθού λόγου με τις επιλογές της εκάστοτε εξουσίας. Η ορατότητα και το αποτέλεσμα αυτού του γεγονότος αποτυπώθηκε σε ποικίλα πεδία (Φρυδάκη, 2009, σελ. 233), όπως είναι η δημιουργία «ισμών» ολοκληρωτικού τύπου (λ.χ. Χιτλερισμός, Ναζισμός, Σταλινισμός κ.λ.π.) (Συριοπούλου-Δελλή, 2003, σελ. 44), που είναι εντελώς αντιφατικά με το αρχικό σχέδιο του Διαφωτισμού, που συνδεόταν με ένα περιβάλλον που υποσχόταν ανάπτυξη, δύναμη, χαρά και μετασχηματισμό του εαυτού (Berman, 1988, σελ. 15· Harvey, 2007, σελ. 31). Επίσης, κλονίστηκε η πεποίθηση της θετικής προόδου της κοινωνίας μέσω της επιστήμης, εφόσον υπήρξε η συμβολή της σε οικολογικές καταστροφές (πυρηνικό ατύχημα του Τσέρνομπιλ ή η τρύπα του όζοντος). Ακόμη εξασθένησε και η πίστη στη μια και μοναδική αντικειμενική αλήθεια της επιστήμης. Η ανάδυση νέων θεωριών, όπως της θεωρίας του χάους ή της κβαντομηχανικής, συνέβαλλαν σε αυτή την εξασθένηση. Τέλος, η επικράτηση της λογικής της αγοράς, η πορεία κατάργησης του κράτους πρόνοιας, και η αβεβαιότητα που προκαλείται για τους πολίτες από τις ευέλικτες εργασιακές δομές –που συνδέονται με την μονιμότητα της εργασίας, που υπήρχε ως κυρίαρχο εργασιακό πρότυπο στο Δυτικό κόσμο– οδήγησαν στην αποκαθίλωση του ορθού λόγου και των συνδηλώσεών του ως της μοναδικής αντικειμενικής

Οι έννοιες της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας και η σχέση τους με τη γνώση

αλήθειας (Φρυδάκη, 2009, σελ. 234). Και είναι ακριβώς αυτό το σημείο από το οποίο αρχίζει η ανάδυση μιας νέας εποχής. Της εποχής της μετανεωτερικότητας.

Μετανεωτερικότητα

Ο όρος μετανεωτερικότητα χρησιμοποιείται ως δηλωτικός της περιόδου μετά τη νεωτερικότητα, που αντιδιαστέλλεται προς εκείνη. Χρονολογικά η μετανεωτερικότητα κάνει έντονη την παρουσία της προς το τέλος του 20ού αιώνα και στις αρχές του 21ου (Harvey, 2007· Κουστουράκης & Ασημάκη, 2009). Ωστόσο, από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 συντελέστηκε στον πολιτισμό μας ένας έκδηλος μετασχηματισμός, που εντοπίζεται τόσο σε πολιτισμικές, κοινωνικές και οικονομικές πρακτικές, όσο και σε μια νέα κουλτούρα σκέψης. Η μετανεωτερικότητα διέπεται από μια διττή οπτική, που σχετίζεται, από τη μια πλευρά, με την φάση ανάπτυξης του πολιτισμού και ιδιαίτερα των τεχνών, κι από την άλλη πλευρά νοείται ως μια περίοδος ανάπτυξης ολόκληρης της κοινωνίας. Εντοπίζεται, επομένως, ένα δίλημμα σχετικά με το εάν η μετανεωτερικότητα αφορά τις τέχνες και τον πολιτισμό ή την κοινωνία στο σύνολό της (Ιγκλετον, 2000, σελ. 23-24).

Εξάλλου, η μετανεωτερικότητα μπορεί να προσεγγισθεί ως μια ερμηνευτική-επεξηγηματική κοινωνική θεωρία, η οποία μπορεί να βοηθήσει στην ανάλυση και επεξεργασία των δεδομένων που αφορούν τα πεδία της κοινωνικής δράσης, του πολιτισμού, της κοινωνικής τάξης, της επιστήμης, της οικονομικής ζωής και των έμφυλων και των οικογενειακών σχέσεων (Alexander, 1994, σελ. 178). Αναμφίβολα είναι παρακινδυνευμένη η προσπάθεια ορισμού της έννοιας αυτής, αν ληφθεί υπόψη η πολυπλοκότητά της και οι ποικίλες οπτικές, που αφορούν την προσέγγισή της. Οι διαφορές δεν εντοπίζονται μόνο στα διαφορετικά επιστημονικά πεδία, αλλά παρατηρούνται, ενδεχομένως, και στις διαφορετικές χώρες. Έτσι, για παράδειγμα, στο πεδίο της εκπαίδευσης στην Γαλλία φιλόσοφοι όπως ο Derrida (1976, 1978), ο Baudrillard (1994) και ο Λυοτάρ (1979) δίνουν μεγάλη σημασία στη «νεφελώδη» έννοια της μετανεωτερικότητας. Σύμφωνα με τον Reichenbach (1999) τη Γερμανία γίνονται συχνές αναφορές στο έργο του Λυοτάρ και στον χαρακτηρισμό της μετανεωτερικότητας από αυτόν ως εκδήλωσης της «απονομιμοποίησης» των «μεγάλων αφηγήσεων». Τέλος, στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής η μετανεωτερικότητα γίνεται αντιληπτή ως μια ευρεία και ανοικτή επίθεση κυρίως κατά

των εννοιών του ντετερμινισμού, του ουμανισμού, της αιτιότητας, της αντικειμενικότητας και του ορθολογισμού. Θα ήταν, ενδεχομένως, ορθότερο να προσεγγίσει κανείς την έννοια της μετανεωτερικότητας ως ένα σύνολο συνθηκών, καταστάσεων, πνευματικών θεωρήσεων και εκφραστικών υφών. Κι ακόμη, ως ένα διαφορετικό τρόπο θέασης των σύγχρονων κοινωνιών και, ειδικότερα, των συνθηκών ζωής και εργασίας μέσα σε αυτές, παρά ως ένα καθορισμένο «σώμα ιδεών», που είναι επαρκώς επεξεργασμένο ή ως ένα σύνολο κριτικών μεθόδων και τεχνικών (Reichenbach, 1999, σελ. 237-238).

Έπειτα, η μετανεωτερικότητα συνδέεται με τον περιορισμό της εθνικής κυριαρχίας, με την παγκοσμιοποίηση της κουλτούρας και με τους ευέλικτους τρόπους συσσώρευσης κεφαλαίου. Ως προς τα τυπικά χαρακτηριστικά της, βρίσκεται σε απόλυτη σχέση με την εκρηκτική ανάπτυξη της τεχνολογίας και ιδιαίτερα με τις δυνατότητες παραγωγής και διάδοσης της πληροφορίας (κοινωνία της πληροφορίας), πέρα από κάθε περιορισμό εθνικών συνόρων και χρονικών διαμεσολαβήσεων (Κουστουράκης & Ασημάκη, 2009). Το γεγονός αυτό έχει ως συνέπεια και την εμφάνιση νέων τρόπων με τους οποίους βιώνουμε τον χώρο και το χρόνο (Harvey, 2007, σελ. 17). Ακόμη, η τεχνολογική επανάσταση ως ένα κυρίαρχο και θεμελιώδες στοιχείο της μετανεωτερικότητας μετατρέπει την «φύση της γνώσης», η οποία δεν θα είναι δυνατόν να επιζηήσει ως έχει αν δεν μετασηματισθεί. Ο Λυστάρ (1979) συνδέει αυτό το μετασηματισμό με τη μεταμόρφωση των επιστημονικών πρακτικών. Ακολουθώντας αυτή την οπτική ο Baudrillard (1994) και επιχειρώντας μια γενικότερη ερμηνεία της μετανεωτερικότητας και των πολυπρισματικών μετασηματισμών που επέφερε και επιφέρει στο σύγχρονο κόσμο, σχολιάζει ότι η υπερκατανάλωση της πληροφορίας παράγει μια κατάσταση «υπερπραγματική-υπερβατική» (hyperreality). Πρόκειται για έναν κόσμο «υπερβατικών σημείων», όπου η πραγματικότητα αντικαθίσταται και, συγχρόνως, η αντικειμενικότητα, η ιεραρχία και η ύπαρξη θεμελιωδών αρχών και αξιών παύουν να υπάρχουν (Newman & Jonson, 1999, σελ. 81). Επίσης, είναι εμφανής η σύνδεση της μετανεωτερικότητας με την κατάσταση διάβρωσης των εθνικών, πολιτισμικών και γλωσσικών ταυτοτήτων στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης (Harvey, 2007, σελ. 69-100). Επιπλέον, η θέαση και η προσέγγιση της μετανεωτερικότητας μοιάζει να ευνοεί την ετερογένεια, τη διαφορά, την απροσδιοριστία και τον κατακερματισμό. Αντίθετα προς την κοινωνική τάξη των πραγμάτων και την τυποποίηση της γνώσης, που αποτελούν βασικές αρχές της νεωτερικότητας, η μετανεωτερικότητα φαίνεται *«να τέρπεται από την αποσπασματικότητα, το εφήμερο*

Οι έννοιες της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας και η σχέση τους με τη γνώση

και την ασυνέχεια, προτιμώντας τη διαφορά από την ομοιομορφία» (Thomson, 2003, σελ. 335). Το κυριότερο, όμως, γνώρισμα της μετανεωτερικής σκέψης είναι η δυσπιστία απέναντι σε κάθε «ολοκληρωτικό-οικουμενικό λόγο» (Harvey, 2007, σελ. 28-38). Την αναζήτηση, δηλαδή, μιας οικουμενικής αλήθειας με βάση την οποία θα μπορούσαν να ερμηνεύονται όλα τα φυσικά και κοινωνικά φαινόμενα. Με έναν λόγο, η μετανεωτερική σκέψη, ως ένα σύνολο ιδεών, θέτει σε αμφισβήτηση τόσο την απεριόριστη πίστη στον ορθό λόγο και την πρόοδο, όσο και τις μεγάλες αφηγήσεις. Σε αντιδιαστολή προς αυτή τη νεωτερική τάση, η μετανεωτερική σκέψη θεωρεί ότι δεν είναι δυνατόν ο ανθρώπινος λόγος να συλλάβει όλη την εμβέλεια της πραγματικότητας του κόσμου και να την εκφράσει με μια μεγάλη αφήγηση. Εξάλλου, σύμφωνα με τον Λυοτάρ (1979, σελ. 26) «οι μεγάλες αφηγήσεις σήμερα έχουν γίνει ελάχιστα αξιόπιστες» και τη θέση τους λαμβάνουν τώρα οι «μικροαφηγήσεις», που είναι δυνατόν να ερμηνεύσουν μικρής εμβέλειας πρακτικές, τοπικά συμβάντα παρά μεγάλης κλίμακας οικουμενικές και παγκόσμιες έννοιες. Οι μετανεωτερικές μικρο-αφηγήσεις, λοιπόν, διαμορφώνονται σε «τοπικά», οικογενειακά, κοινοτικά και εκπαιδευτικά περιβάλλοντα, και είναι πάντοτε «καταστασιακές». Αφορούν, δηλαδή, συγκεκριμένες συγχρονικές καταστάσεις και ως τέτοιες δεν δύνανται να διεκδικούν αναφορές σε οικουμενικότητα, αλήθεια και ορθό λόγο, τις θεμελιώδεις, συνεπώς, παραδοχές του νεωτερικού οράματος. (Λυοτάρ, 1979· Φρυδάκη, 2009, σελ. 232).

Συνοψίζοντας, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η μετανεωτερικότητα στέκεται αρνητικά, αν δεν επιτίθεται στις μεταθεωρίες ή στις μετα-αφηγήσεις, τις οποίες αντιλαμβάνεται ως πλατιά ερμηνευτικά σχήματα, που κατασκεύασαν και ανέπτυξαν θεωρητικοί, όπως ο Μάρξ ή ο Freud, καταδικάζοντάς τες ως «ολοκληρωτικές» και εμμένει στον πλουραλισμό. Η μετανεωτερικότητα, τελικά, συνίσταται κατά τον Λυοτάρ ως η «δυσπιστία απέναντι στις μεγάλες αφηγήσεις» (Λυοτάρ, 1979, σελ. 26), και ως έναν τρόπο σκέψης, που αντιτίθεται στην αντικειμενική αλήθεια, στην θεμελιώδη ιδέα της παγκόσμιας προόδου και της χειραφέτησης, στα μεγάλα παραδείγματα, στις παραδόσεις, και στις εσχατολογικές ερμηνείες. Κάτω από αυτή την οπτική, τείνει προς την «αποδόμηση» των ριζικών διακρίσεων μεταξύ αντικειμενικότητας-υποκειμενικότητας ή αλήθειας-μη αλήθειας (επιστημονικής), γνώσης-εξουσίας, παρελθόντος-παρόντος, πραγματικότητας-επιφανομένου και, γενικότερα, όλων των νεωτερικών διχοτομιών (Mcsevory, 2007).

Επίσης η μετάβαση σε μια μετανεωτερική κοινωνία συνδέεται με θεμελιώδεις αλλαγές και μετασχηματισμούς ουσιαστικών κοινωνικών φαινο-

μένων, όπως είναι οι πολεμικές συρράξεις, η πολιτική και η εκπαίδευση, ενώ συγχρόνως μεταλλάσσεται ο τρόπος εργασίας, ο τρόπος επικοινωνίας, ο τρόπος διασκέδασης, η καθημερινή ζωή, οι κοινωνικές σχέσεις, οι κοινωνικές ταυτότητες και ακόμη η ατομική-σωματική ύπαρξη και ο τρόπος ζωής (Harvey, 2007, σελ. 75-95). Μέσω αυτών των θεμελιωδών μετατροπών υπήρξε, προφανώς, (και συνεχίζει να υπάρχει) ένα ευρύ πεδίο έρευνας στο οποίο συμπεριλαμβάνονται μερικοί από τους εγκυρότερους μελετητές της μετανεωτερικότητας, όπως οι Foucault (1972, 1973a, 1973b, 1979), Derrida (1976, 1978), Baudrillard (1994), Rotry (1989), Λυοτάρ (1979) και Jameson (1983). Οι συγκεκριμένοι μελετητές, αλλά και οι πολυάριθμοι ερμηνευτές τους, επεσήμαναν τις ειδικές συνθήκες, που συνδέουν τον 20ό με τον 21ο αιώνα, όπως είναι η αποδιάρθρωση των αποικιακών συστημάτων και η παρακμή της ιστορικής τους διακυβέρνησης από τα «αυτοκρατορικά κράτη», η παρακμή του βιομηχανικού καπιταλισμού, η ανάδυση των παγκόσμιων συστημάτων επικοινωνίας, των οποίων η συνεχής λειτουργία ώθησε στην κατάρρευση των παραδοσιακών συνόρων του τόπου και του χρόνου, η ανάδυση νέων δημιουργικών και καλλιτεχνικών πρακτικών, που συνδυάζουν διαφορετικές τεχνολογίες με νέους και μη αναμενόμενους τρόπους (bricolage) (Taylor, 2004, σελ. 116)

3. Δύο σημαντικές επισημάνσεις για τη νεωτερικότητα και τη μετανεωτερικότητα

Πρώτη επισήμανση: Η διαμάχη

Χωρίς αμφιβολία δεν μπορεί να προσεγγίσει κανείς με αναλυτική διάθεση τη μετανεωτερικότητα χωρίς να αναφερθεί στη νεωτερικότητα. Η δυσχέρεια αυτή προέρχεται από το γεγονός ότι στη διεθνή βιβλιογραφία τίθεται το εξής θεμελιώδες ερώτημα (Harvey, 2007, σελ. 73): Η μετανεωτερικότητα αντιπροσωπεύει μια ρήξη, ίσως ριζική, με τη νεωτερικότητα ή αποτελεί απλώς μια εξέγερση στο πλαίσιο της δεύτερης; Η συζήτηση για τη μετανεωτερικότητα κατά τις τελευταίες δεκαετίες έχει διεθνή και διεπιστημονικό χαρακτήρα. Εκτείνεται από την αρχιτεκτονική, τη μόδα και τις τέχνες, που συνδέονται με το θέαμα και τη μουσική (κινηματογράφος,

Οι έννοιες της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας και η σχέση τους με τη γνώση

θέατρο, χορός, κ.ά.), μέχρι και τα πεδία των κοινωνικών και φυσικών επιστημών, των επικοινωνιών, της τεχνολογίας και της εκπαίδευσης (Βέλτσος, 2004, σελ. 18· Νάστος κ.ά., 2001, σελ. 14-15). Εκείνο που παραμένει μέχρι σήμερα απροσδιόριστο σχετικά με τις δυο αυτές έννοιες και τη διάκρισή τους σε ιστορικές περιόδους είναι το κατά πόσο η θεωρούμενη ως κάθε φορά νέα ιστορική περίοδος συνιστά ρήξη με την προηγούμενη ή αποτελεί συνέχεια και εξέλιξή της. Και τούτο, διότι εάν θεωρήσουμε ότι οι απαρχές της νεωτερικότητας τοποθετούνται στον 18ο αιώνα, υποστηρίζεται ότι έχει διανυθεί ικανός χρόνος κατά τον οποίο η νεωτερικότητα έχει «ξεδιπλώσει» τις προοπτικές και τις δυνατότητές της, και έχει καταστήσει ευκρινές το «σχέδιό της». Δεν ισχύει, ίσως, η ίδια συνθήκη για την μετανεωτερικότητα, για την οποία ούτε η διάνυση του χρόνου είναι επαρκής ούτε έχει γίνει απόλυτα σαφές το «σχέδιό της».

Έπειτα, παρά τις διαφορές που παρουσιάζουν οι έννοιες της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας, παραμένει νεφελώδης το κατά πόσον η τελευταία συνιστά μια νέα, ριζικά διαφορετική συνολική περίοδο και προσέγγιση. Το ζήτημα αυτό αποτελεί σημείο διαμάχης μεταξύ των επιστημόνων, που ασχολούνται με τις συγκεκριμένες έννοιες, και οδηγεί στην εξής διάκριση: Σε αυτούς που θεωρούν ότι η μετανεωτερικότητα αποτελεί συνέχεια και εξέλιξη της νεωτερικότητας, και σε εκείνους που θεωρούν τη μετανεωτερικότητα ως ρήξη προς τη νεωτερικότητα. Σύμφωνα με τους υποστηρικτές της πρώτης άποψης η νεωτερικότητα δεν έχει ακόμη ολοκληρώσει το πρόγραμμά της. Γι' αυτό και τα λεγόμενα μετανεωτερικά φαινόμενα δεν συνιστούν τίποτα άλλο παρά εκφάνσεις του νεωτερικού προγράμματος. Σύμφωνα με τους θιασώτες της δεύτερης άποψης, η μετανεωτερικότητα αποτελεί μια τελείως νέα προοπτική, ένα ριζικά διαφορετικό παράδειγμα θεώρησης και αντιμετώπισης των πραγμάτων και καταστάσεων.

Η συζήτηση για τη μετανεωτερικότητα δεν έχει καταλήξει σε κοινές απόψεις, κάτι το οποίο θα φανεί και από την ενδεικτική προσέγγιση του ζητήματος, στη συνέχεια. Πιο συγκεκριμένα, γενικεύοντας ενδεχομένως επικίνδυνα, θα υποστηρίζαμε ότι οι Habermas, Jameson και Rotry, αν και δεν προσδιορίζουν ακριβώς τη χρονική τομή μεταξύ νεωτερικότητας και μετανεωτερικότητας, συμφωνούν ότι αυτή ισχύει. Από χρονολογική άποψη ο Jameson (1983) προσδιορίζει τη νεωτερικότητα στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα και θεωρεί τη μετανεωτερικότητα ως συνέχεια της πρώτης. Ο Habermas συνδέει τη νεωτερικότητα με το ακόμη «*ημιτελές πρόταγμα*» του Διαφωτισμού και προσεγγίζει τη μετανεωτερικότητα ως κάτι το οποίο βρίσκεται σε εξέλιξη. Δηλαδή, συντελείται ακόμη και διατηρεί

μια σκιάδη σχέση με τη νεωτερικότητα. Ο Rotry συνδέει τη νεωτερικότητα με τον Descartes και τη μετανεωτερικότητα με τον Hegel και υιοθετεί τις θέσεις του Λυοτάρ σχετικά με την «αποδόμηση των μεγάλων αφηγήσεων» (Peters, 1995, σελ. 22-27). Αντίθετα, ο Anderson υποστηρίζει ότι οι δυο έννοιες «αποκρύβουν» γεγονότα πολύ σημαντικότερα από την εκάστοτε εποχή αναφοράς. Ο Bell περιγράφει τη μετανεωτερικότητα ως την εξάντληση της νεωτερικότητας (Βέλτσος, 2004, σελ. 20). Ο Giddens (2001, σελ. 17) υποστηρίζει ότι δεν βρισκόμαστε στην είσοδο της μετανεωτερικής περιόδου, αλλά υφίσταται μια μετατόπιση σε μια περίοδο κατά την οποία οι συνέπειες της νεωτερικότητας γίνονται εμφανέστερες, ριζοσπαστικότερες και οικουμενικότερες. Τέλος, ο Λυοτάρ, ανατρέποντας την αντίληψη της συνέχειας ως προς το χρόνο, αποδίδει στη μετανεωτερικότητα τη δυνατότητα του «υψηλού», αφού ανοίγει, όπως υποστηρίζει νέες προοπτικές στην επιστήμη, την έρευνα και συνεπώς στη γνώση (Βέλτσος, 2004, σελ. 19). Θα ήταν δυνατόν να συνεχίσουμε την παράθεση επιστημονικών απόψεων για το ζήτημα της μετανεωτερικότητας, όμως θεωρούμε ότι η πολυσημία και σε πολλά σημεία η διαφορετικότητά τους έγινε αντιληπτή.

Δεύτερη επισήμανση:

Μετανεωτερικότητα - Μεταμοντερνισμός

Η δεύτερη επισήμανσή μας εστιάζεται στο γεγονός ότι, συνήθως, στη διεθνή βιβλιογραφία η μετανεωτερικότητα σε πολλές των περιπτώσεων ταυτίζεται με τον μεταμοντερνισμό. Η διάκριση αυτή θεωρείται από τους Ίγκλετον (2000) και Giddens (2001) ως χρήσιμη και σημαντική. Πιο συγκεκριμένα, ο Ίγκλετον αντιλαμβάνεται την έννοια του μεταμοντερνισμού ως μια μορφή σύγχρονης κουλτούρας, που αντανάκλαται και εκφράζεται μέσα από την αλλαγή της εποχής σε πλουραλιστικά σχήματα τέχνης όπου τα όρια ανάμεσα στην «υψηλή» και τη «λαϊκή» κουλτούρα δεν διακρίνονται ευκρινώς (Κοτζιάς, 2000, σελ. 15-16). Έπειτα, ο Giddens (2001, σελ. 64-65) υποστηρίζει ότι, ενώ οι όροι του μεταμοντερνισμού και της μεταβιομηχανικής κοινωνίας χρησιμοποιούνται ως συνώνυμοι με τον όρο της μετανεωτερικότητας, μόνο εκείνος της «βιομηχανικής κοινωνίας» έχει προσεγγιστεί και αναλυθεί λεπτομερώς. Έτσι, επιχειρώντας τη διάκριση μεταξύ των εννοιών μετανεωτερικότητα και μεταμοντερνισμός υποστηρίζει και προτείνει, με μια κριτική διάθεση, τον περιορισμό του όρου μεταμοντερνισμός σε «*τεχνοτροπίες και κινήματα*», τα οποία βρίσκονται σε συ-

Οι έννοιες της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας και η σχέση τους με τη γνώση

νάφεια με τα πεδία της λογοτεχνίας, των πλαστικών τεχνών, της αρχιτεκτονικής και της ζωγραφικής. Αντίθετα, επισημαίνοντας την αμφισβήτηση του για το εάν ο κόσμος μετατοπίστηκε σε μια νέα «μετανεωτερική φάση», συνδέει τη μετανεωτερικότητα με κάποιο νέο τύπο κοινωνίας, που προσδιορίζεται από μια εντελώς διαφορετική χωρο-χρονική περίοδο, που βρίσκεται σε μια διαφορετική τροχιά κοινωνικής ανάπτυξης, η οποία μας απομακρύνει από τους παλαιότερους κοινωνικούς θεσμούς.

4. Η κατάσταση της γνώσης στη νεωτερικότητα και ο μετασχηματισμός της στη μετανεωτερικότητα

Αν δεχθούμε ότι σήμερα διανύουμε την εποχή της μετανεωτερικότητας προβάλλει το εξής θεμελιώδες ερώτημα: Ποια είναι η νέα φύση της γνώσης μετά την μείζονα, ραγδαία, ριζική και πολυδιάστατη μεταβολή της κοινωνικής αρχιτεκτονικής του κόσμου, που επήλθε στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, ως απόρροια της «τεχνολογικής επανάστασης», που διαμόρφωσε (και διαμορφώνει) έναν νέο κοινωνιακό τύπο, που αποκαλείται με το μοντέρνο όρο «κοινωνία της γνώσης»;

Το εκκοσμικευμένο κίνημα του Διαφωτισμού αποϊεροποιεί τη γνώση και θέτει ένα τέλος στη νομιμοποίησή της από την αυθεντία, καθώς υποστηρίζει ότι εξέχουσα θέση στην παραγωγή της αληθινής γνώσης και την προώθηση της προόδου, κατέχει η επιστήμη, που συνδέεται με τις διαδικασίες του εξορθολογισμού και της αντικειμενικότητας (Φρυδάκη, 2009, σελ. 40). Έτσι, με βάση την επιστημονική αντικειμενικότητα οι επιστήμονες παράγουν την επιστημονική γνώση μέσω ενός απροκάλυπτου εξορθολογισμού (Bryson, 2004, σελ. 358). Στο πλαίσιο αυτό συγκροτείται και η σχολική γνώση αποτελώντας έκφραση των μορφών λογικής της νεωτερικότητας (Λάμνιας, 1999, σελ. 24).

Στις νεωτερικές, συνεπώς, κοινωνίες η γνώση εξισώνεται με την επιστήμη και είναι αντίθετη με την «αφήγηση» (το μύθο), που εκφράζει υποκειμενικές εντυπώσεις και αποτιμήσεις. Η αφήγηση – ο μύθος, θεωρείται ως «πρωτόγονη» μορφή γνώσης και συνδέεται με τους μη πολιτισμένους, τα παιδιά και τις γυναίκες (Λυοτάρ, 1979, σελ.78). Εντός του νεωτερικού πλαισίου η γνώση αποτελεί αυτοσκοπό, καθώς οι άνθρωποι την αποκτούν μέσω της εκπαίδευσης, η οποία συμβάλλει στη μόρφωσή τους. Δηλαδή η γνώση οδηγεί στη μόρφωση και την πνευματική καλλιέργεια,

που παρέχονται μέσω της εκπαίδευσης. Εάν, σύμφωνα με τη νεωτερική αντίληψη, επιδίωξη της επιστημονικής γνώσης είναι η μια και μοναδική αλήθεια, τότε κατά τη μετανεωτερική αντίληψη αυτή δεν μπορεί να υπάρξει. Η γνώση κατά την περίοδο της μετανεωτερικότητας δεν παραμένει άθικτη. Οι μετασχηματισμοί, που συμβαίνουν εξαιτίας της ανάπτυξης της τεχνολογίας, δεν θα μπορούσαν να μη μεταβάλλουν τη φύση της. Και αν, σύμφωνα με τον Harvey (2007, σελ. 76), στους μετανεωτερικούς καιρούς μας ένα από τα πιο εντυπωσιακά στοιχεία είναι η πλήρης αποδοχή του εφήμερου, του κατακερματισμού, του χαστικού και της ασυνέχειας, τότε και η γνώση αποκτά πλουραλιστικό χαρακτήρα. Έτσι, θα ήταν πιο ορθό να αναφερόμαστε όχι σε μια γνώση και αλήθεια, αλλά σε πολλές γνώσεις και πολλές αλήθειες. Επομένως, η δυνατότητα της αντικειμενικότητας απορρίπτεται και μαζί με αυτήν απορρίπτεται η δυνατότητα ύπαρξης μιας οικουμενικής και μοναδικής θεωρίας ή μιας μεγάλης αφήγησης ή, σωστότερα, μετα-αφήγησης, η οποία θα περιέχει και θα ερμηνεύει την οικουμένη, την ιστορία και την κοινωνική ζωή (Bryson, 2004, σελ. 358). Το τρίπτυχο γνώση-επιστήμη-πρόοδος την εποχή της μετανεωτερικότητας κλονίζεται, εφόσον η επιστήμη εμπορευματοποιήθηκε και συνέβαλε στην οικολογική καταστροφή του πλανήτη (τρύπα του όζοντος), ενώ χρησιμοποιήθηκε και για την πραγματοποίηση εξόντωσης ανθρώπινων πληθυσμών, όπως λ.χ. συνέβηκε στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης με τη χρήση χημικών όπλων. Συγχρόνως, στην εποχή της μετανεωτερικότητας αποδομούνται οι επιστημονικές βεβαιότητες, εφόσον αναδύονται νέες επιστημονικές θεωρίες στο χώρο των φυσικών επιστημών, όπως είναι η κβαντομηχανική και η θεωρία του χάους (Φρυδάκη, 2009, σελ. 233).

Η μετανεωτερική σκέψη ασχολείται τόσο με τα ζητήματα του χαρακτήρα της γνώσης όσο και με εκείνα της οργάνωσης και της διαχείρισής της. Έτσι, σήμερα η γνώση μετατρέπεται σε ποσότητες πληροφόρησης, αποξενώνεται από τον ειδήμονα και παράγεται για να πωλείται και να καταναλώνεται (Λυστάρ, 1979, σελ. 33). Μάλιστα, προκειμένου να καταστεί η γνώση αποτελεσματική προσλαμβάνει τη μορφή αξίας και κυρίως παύει να αποτελεί αυτοσκοπό. Αυτή η «μορφωτική έκπτωση» της γνώσης προοιωνίζεται τη «νομισματική» της κυκλοφορία σε δίκτυα, με κύριους στόχους την ανταλλαγή της στην καθημερινότητα και τη μεγιστοποίηση της αποτελεσματικότητάς της. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, όπου η γνώση αντιμετωπίζεται ως καταναλωτικό προϊόν, ένα βασικό ζήτημα που τίθεται είναι το ποιος έχει τη δυνατότητα συμμετοχής στο «καταναλωτικό παιχνίδι» και ποιοι μένουν απέξω. Οι τελευταίοι χαρακτηρίζονται από τον Μπάουμαν ως «ελαττωματικοί καταναλωτές» (Μπάουμαν, 2002, σελ. 38).

Οι έννοιες της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας και η σχέση τους με τη γνώση

Στις μέρες μας, η γνώση έχει αξία στο βαθμό που από τεχνική άποψη γίνεται χρήσιμη. Έτσι, το δρων υποκείμενο εκπαιδεύεται και μαθαίνει όχι για να γνωρίζει (γνώση ως αυτοσκοπός – εποχή νεωτερικότητας), αλλά καταρτίζεται για να μπορεί να χρησιμοποιεί τη γνώση. Θα ήταν δυνατόν να ισχυρισθούμε ότι τέτοια στοιχεία αναφορικά με τη γνώση υπήρχαν και κατά την περίοδο της νεωτερικότητας. Ωστόσο, τα στοιχεία αυτά συμψύρονταν με την αυταξία της γνώσης. Παράλληλα στις μετανεωτερικές κοινωνίες η γνώση δεν χαρακτηρίζεται απλά και μόνο από τη χρησιμότητά της, αλλά κατανέμεται, αποθηκεύεται και ρυθμίζεται με διαφορετικό τρόπο μέσω των ηλεκτρονικών υπολογιστών. Σήμερα, καθετί που δεν μπορεί να εκφραστεί ψηφιακά (digitable), δηλαδή δεν είναι δυνατόν να μεταφραστεί σε μια μορφή αναγνωρίσιμη και αποθηκεύσιμη στο σύστημα ενός ηλεκτρονικού υπολογιστή, μπορεί σταδιακά να πάψει να αποτελεί γνώση.

Ο Λυοτάρ θέτει μια σειρά ερωτημάτων για τη γνώση στην περίοδο της μετανεωτερικότητας. Μεταξύ αυτών πολύ σημαντικά μπορούν να θεωρηθούν τα εξής: *«Ποιος αποφασίζει τι είναι γνώση; Και ποιος γνωρίζει τι χρειάζεται να αποφασιστεί;»*. Τέτοιες αποφάνσεις για τη «μετανεωτερική» γνώση δεν εμπλέκουν τις παλαιές ουμανιστικές-νεωτερικές πιστοποιήσεις της. Δηλαδή, δεν αποδέχονται και δεν προσεγγίζουν τη γνώση με τις ιδιότητες της αλήθειας (αντικειμενική), της δικαιοσύνης (ηθική ποιότητα της γνώσης) και της ωραιότητας-ομορφιάς (αισθητική ποιότητα). Τελικά, κατά το Λυοτάρ, η γνώση σήμερα ακολουθεί το παράδειγμα των «γλωσσικών παιγνίων», όπως τα έθεσε ο Βιτγκενσταϊν¹ (Λυοτάρ, 2007, σελ. 20-30). Αυτό σημαίνει ότι η επιστήμη δημιουργεί εκείνα τα γλωσσικά παίγνια μέσω των οποίων της δίδεται η δυνατότητα να εκφέρει γνωσιακούς ισχυρισμούς με βάση συγκεκριμένους στόχους σε σχέση με τη γνώση, οι οποίοι όμως συνδέονται απόλυτα με κοινωνικά συμφέροντα (Νάστος, κ.ά., 2001, σελ. 12). Ακόμη, ο Φουκώ, που μαζί με τον Λυοτάρ αποτελούν δυο από τους πιο σημαντικούς στοχαστές της μετανεωτερικότητας, θεωρεί ότι η γνώση διαπερνάται και καθορίζεται από σχέσεις εξουσίας. Μάλιστα, η γνώση *«δεν είναι επενδεδυμένη μόνο μέσα σε αποδείξεις, αλλά μπορεί να επενδύεται μέσα σε πλασματικές ιδέες, σε στοχασμούς, σε αφηγήσεις, σε θεσμικούς διακανονισμούς, αλλά και σε πολιτικές αποφάσεις»* (Φουκώ 1987, σελ. 277). Εάν τα πράγματα που αφορούν στη γνώση την περίοδο της μετανεωτερικότητας είναι έτσι, τότε αποτελεί κατά τις τελευταίες δεκαετίες μια από τις κύριες –αν όχι την κύρια– παραγωγικές δυνάμεις και μετατρέπεται σε *«πληροφοριακό εμπόρευμα»*. Ακόμη, θεωρείται ότι η γνώση αποτελεί και πρόκειται να αποτελέσει και στο μέλλον μια μείζονα κατάθεση (με την έννοια του κεφαλαίου) και πα-

ρουσιάζεται ως το κορυφαίο διακύβευμα στον παγκόσμιο ανταγωνισμό εξουσίας. Έτσι, αναμένεται να αναδυθούν νέα προβλήματα δικαίου, που απορρέουν από το ερώτημα «ποιος θα γνωρίζει», αλλά και «ποιος θα ελέγχει την πληροφορία», εφόσον η διαχεόμενη με τη μορφή πληροφορίας γνώση αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την πολιτική, τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης, τη στρατιωτική ισχύ και την οικονομική παραγωγή (Hall κ.ά., 2003, σελ. 485).

Η γνώση, λοιπόν, όπως ήδη αναφέραμε, υπέστη και θα συνεχίσει να υφίσταται τον κύριο μετασχηματισμό της μέσα στον κοινωνιακό τύπο που διαμορφώνεται από το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990 και εξής, και ο οποίος αποκαλείται με τον όρο «κοινωνία της γνώσης» (Τσαούσης, 2009, σελ. 77). Ο όρος αυτός υποδηλώνει και την απαρχή μιας νέας εποχής και μιας νέας διεθνούς τάξης πραγμάτων. Μάλιστα, η γνώση αυτή ως έννοια, επειδή αναφέρεται συνολικά σε μια κοινωνία προσδιορίζει τον χαρακτήρα της. Όμως ο χαρακτήρας μιας κοινωνίας εξαρτάται από τον θεμελιώδη τρόπο εξασφάλισης της επιβίωσής της μέσω των κύριων συντελεστών παραγωγής. Μέχρι τους μετανεωτερικούς καιρούς μας υπήρχαν τρεις συντελεστές παραγωγής: το έδαφος, η εργασία και το κεφάλαιο. Σήμερα, συμβαίνει η εξής αλλαγή. Στους κύριους συντελεστές παραγωγής προστέθηκε και η γνώση. Είναι χαρακτηριστική η επισήμανση του Μπουτάνγκ, ο οποίος μιλά για μια νέα μορφή καπιταλισμού, που θεμελιώνεται στη συσσώρευση «*άυλου κεφαλαίου, στην παραγωγή και διάχυση της γνώσης (μέσω διαδικτύου) και στην κινητήρια δύναμη της οικονομίας της γνώσης*» (Μπουτάνγκ 2007, όπως αναφέρεται στο Τσαούσης, 2009, σελ. 89). Στην πραγματικότητα, ο κόσμος μας αλλάζει μέσω μιας μετακύλισης από την παραγωγή των υλικών αγαθών στην άυλη όψη και παραγωγή αγαθών. Συγχρόνως, υφίσταται και ένας νέος προσανατολισμός των επενδύσεων προς αυτό που θα ονομάζαμε πνευματικό κεφάλαιο. Δηλαδή, την εκπαίδευση, την κατάρτιση και την εξειδικευμένη εργασία. Πρόκειται για παράγοντες που αναμένεται ότι θα συμβάλλουν στην εξασφάλιση πλούτου στα κράτη ή ομάδες κρατών που ανταγωνίζονται στο σύγχρονο διεθνή καταμερισμό εξουσίας (Τσαούσης 2009, σελ. 91-92). Επομένως, στη σύγχρονη εποχή η γνώση μετασχηματίζεται σε έναν κεντρικό πόρο ανάπτυξης, καθώς αποτελεί ένα προϊόν μεταβιβάσιμο (άμεσα από την εκπαίδευση, έμμεσα ως μαθητεία ή εμπειρία), πρακτικά ελέγξιμο και κύρια χρηστικό και εκμεταλλεύσιμο (Τσαούσης, 2009, σελ. 152-153).

Οι έννοιες της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας και η σχέση τους με τη γνώση

Η μετάδοση της γνώσης: Νεωτερικότητα και Εκπαίδευση

Στο πλαίσιο του «καλειδοσκοπικού» χαρακτήρα της «Κοινωνίας της γνώσης», που την χαρακτηρίζει η ταχεία μεταβολή, η ρευστότητα και το απρόβλεπτο (Τσαούσης, 2009, σελ. 120), η εκπαίδευση και συνεπώς η μετάδοση της γνώσης, που συμβαίνει μέσα από τους διάφορους εκπαιδευτικούς θεσμούς, επηρεάζονται βαθύτατα από το κριτήριο της αποδοτικότητας. Έτσι, το πρόβλημα που ανακύπτει σχετικά με τη μετάδοση της γνώσης αγγίζει μια σειρά ερωτημάτων, όπως: «*Ποιος μεταδίδει; Τι; Σε ποιον; Με τι μέσο; Σε ποια μορφή; Αλλά κύρια με τι αποτέλεσμα*» (Λυοτάρ, 2007, σελ. 120).

Επιδίωξη της εκπαίδευσης στην εποχή της νεωτερικότητας είναι η διαμόρφωση ενός ορθολογικού και αυτόνομου υποκειμένου. Επίσης, μέσα από τη συμμετοχή στην εκπαιδευτική διαδικασία επιδιώκεται η μεταβίβαση στους μαθητές/εκπαιδευόμενους αξιών και ιδανικών. Πρόκειται για τους άυλους εκείνους παράγοντες, που επιδιώκεται να μεταδοθούν στους μαθητές μέσω των σχολικών γνώσεων και του καθημερινού σχολικού προγράμματος, καθώς αναμένεται ότι με τον τρόπο αυτό θα προωθηθούν η ανθρώπινη ανάπτυξη, η υλική πρόοδος και θα εξασφαλιστούν η κοινωνική συναίνεση και η συνοχή του κοινωνικού σώματος (Συριοπούλου-Δελλή, 2003, σελ. 38). Έτσι, η μεταδιδόμενη γνώση στο νεωτερικό εκπαιδευτικό πλαίσιο επιλέγεται, ταξινομείται και αξιολογείται όντας διασπασμένη. Ακόμη, μεταδίδεται από τον ειδήμονα μέσα από αυστηρά μονωμένα περιεχόμενα και τομείς γνώσης, που είναι άνιστοι ως προς την ισχύ και την σπουδαιότητα (Bernstein, 1989, σελ. 63-67), και έχει διάρκεια ζωής.

Στο μετανεωτερικό εκπαιδευτικό πλαίσιο μετασχηματίζεται η παραγωγή, η ταξινόμηση, η μετάδοση, η διάρκεια ζωής, αλλά και η πρόσβαση στη γνώση. Υφίσταται η μορφοποίησή της σε «εκπαιδευτικά πακέτα» και πληροφοριακές ποσότητες. Αποθηκεύεται και μεταφράζεται σε συγκεκριμένες γλώσσες προγραμματισμού και είναι εμπορεύσιμη (Συριοπούλου-Δελλή, 2003, σελ. 49). Μέσα σε αυτή την οπτική οι παραδοσιακές διδακτικές προσεγγίσεις χάνουν τη σημαντικότητά τους και παύουν να είναι επίκαιρες και αναντίρρητα αποδεκτές. Το νεωτερικό ερώτημα σε σχέση με τη γνώση «αληθεύει;» αντικαθίσταται από το μετανεωτερικά ερωτήματα: Που βρίσκεται η γνώση; Σε τι χρησιμεύει; Είναι αποτελεσματική; Πωλείται;

Αν μερικά από τα χαρακτηριστικά της νεωτερικής εκπαίδευσης είναι ο μαζικός χαρακτήρας της, οι ανελαστικές μέθοδοι κατάταξης και αξιολόγησης, η αυθεντία του εκπαιδευτικού, η νεωτερική εγκυκλοπαίδεια, και η μία και μοναδική αλήθεια, τότε στη μετανεωτερικότητα προτείνεται μια εκπαίδευση χωρίς την ύπαρξη μιας και μοναδικής αλήθειας. Αντίθετα, στην περίοδο αυτή γίνονται αποδεκτές πολλές και διαφορετικές αλήθειες, ενισχύεται ο πλουραλισμός της γνώσης, ο σεβασμός της διαφορετικότητας, ο μη μαζικός χαρακτήρας στη μετάδοση της γνώσης, το τέλος της αυθεντίας, η σύζευξη και όχι η απομόνωση των γνωστικών πεδίων (διαθεματικότητα), η αντικατάσταση της νεωτερικής εγκυκλοπαίδειας από τις τράπεζες πληροφοριών και κυρίως από την ΜΗ άπαξ και δια παντός μετάδοση της γνώσης (Νάστος κ.ά., 2001, σελ. 13· Κουστουράκης & Ασημάκη, 2009). Η πιο σημαντική εξέλιξη σε σχέση με τον τομέα της γνώσης είναι η ταχύτατη «παλαίωση» των αναπλαισιωμένων και μεταδιδόμενων γνώσεων μέσω των εθνικών συστημάτων εκπαίδευσης. Το ζήτημα αυτό εμφανίζεται με ιδιαίτερη ένταση στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση, όπου σήμερα σε αρκετά επιστημονικά πεδία ενδέχεται τα μεταδιδόμενα κατά τη διδασκαλία του πρώτου έτους σπουδών «πραγματολογικά στοιχεία να καταστούν ανεπαρκή και ξεπερασμένα κατά το τελευταίο έτος σπουδών». Η δεύτερη σημαντική εξέλιξη, που αφορά στη γνώση, βρίσκεται σε απόλυτη σχέση με την αναπροσαρμογή κι ανασυγκρότηση των εθνικών εκπαιδευτικών συστημάτων, ως φορέων μετάδοσης της γνώσης, καθώς με τις διάφορες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις σε διεθνές επίπεδο επιδιώκεται η ανταπόκριση στις μεταβαλλόμενες και απρόβλεπτες νέες ανάγκες και συνθήκες, που δημιουργούνται από την οικονομία της αγοράς και της γνώσης (Τσαούσης, 2009, σελ. 196). Ενδεικτικές της νέας κατάστασης που δημιουργείται σχετικά με τη σχέση γνώσης και εκπαίδευσης είναι οι παρακάτω επισημάνσεις, που έγιναν από την Παγκόσμια Τράπεζα: «*Σήμερα η μαθησιακή διαδικασία πρέπει να βασίζεται ολοένα και περισσότερο στην ικανότητα να ανακαλύπτει και να αποκτά κανείς γνώσεις, ώστε να τις εφαρμόζει προκειμένου να λύνει προβλήματα και ότι οι νέες ικανότητες τις οποίες εκτιμούν οι εργοδότες στην οικονομία της γνώσης αφορούν στις προφορικές και γραπτές μορφές επικοινωνίας στη συνεργασία, στη δημιουργικότητα, στην επινοητικότητα και στην προσαρμοστικότητα*» (The World Bank, 2002, σελ. 29-30). Πρόκειται για ένα νέο πρότυπο εκπαίδευσης, το οποίο, σύμφωνα με τις θέσεις των οπαδών της μετανεωτερικότητας, αποτυπώνεται στη διαμόρφωση θεσμών ανοικτής εκπαίδευσης στο πλαίσιο μιας ανοικτής κοινωνίας. Αυτό σημαίνει ότι στην «Κοινωνία της γνώσης», η οποία συνεπάγεται και μια οικονομία της γνώσης, κύριος πα-

Οι έννοιες της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας και η σχέση τους με τη γνώση

ράγοντας είναι η φαιά ουσία (Dehaene, 1995, σελ. 45-46· Τσαούσης, 2009, σελ. 143). Είναι προφανές ότι μέσα σε αυτό το μετανεωτερικό πλαίσιο, που χαρακτηρίζεται από τις ταχύτατες και απρόβλεπτες μεταβολές, δημιουργείται η ανάγκη συμμετοχής στους θεσμούς της δια βίου μάθησης από την πλευρά των εργαζομένων και των εκπαιδευτικών με στόχο την «*απασχολησιμότητα/ προσαρμοστικότητά τους*», αλλά και την επιστημονική εξειδίκευση και συμπληρωματική κατάρτισή τους συνδεδεμένη πλήρως με τις ανάγκες της αγοράς (Βεργίδης, 2005, σελ.60). Επίσης, στην εποχή αυτή είναι αναγκαία τόσο η παροχή αρχικής εκπαίδευσης στις Νέες Τεχνολογίες, όσο και η επιμόρφωση και μετεκπαίδευση των εργαζομένων σε αυτές, προκειμένου να γίνει δυνατή η παραμονή τους στο εργασιακό πεδίο και να αντιμετωπισθούν η συνεχώς αυξανόμενη ανεργία και ο κοινωνικός αποκλεισμός. Συνεπώς, κατά την περίοδο της «Κοινωνίας της Γνώσης» η έννοια της δια βίου μάθησης παρουσιάζεται ως μια ικανή και αναγκαία προϋπόθεση και συνθήκη και συνεπάγεται μια σειρά μετασχηματισμών και ανατροπών όσον αφορά στη θέαση, στην οργάνωση και λειτουργία των εκπαιδευτικών συστημάτων των διαφόρων χωρών.

Η υιοθέτηση της μετανεωτερικής αντίληψης για τον εκπαιδευτικό θεσμό θέτει μια γενικότερη και μακρά σειρά ερωτημάτων. Και τούτο καθώς έχει πλέον ανοίξει η συζήτηση τόσο σε διεθνές όσο και σε τοπικό επίπεδο, που αφορά στη διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής των διαφόρων χωρών. Εμείς θα περιορισθούμε στο εξής ερώτημα: «Ποιος είναι ο νέος τύπος ανθρώπου, που οραματίζεται το, κατά κάποιο τρόπο, νεφελώδες θεωρητικό υπόβαθρο της μετανεωτερικότητας;» Εδώ θα μπορούσαμε να απαντήσουμε μιλώντας για το νέο τύπο ανθρώπου κατά την περίοδο της μετανεωτερικότητας, μέσω μιας σκιαγράφησης ενός «ευέλικτου εργαζόμενου», ενός «γνωσιακού εργάτη» (Druker, 1969, σελ. 327· Τσαούσης, 2009, σελ. 81), ο οποίος οφείλει να εργάζεται ολοένα και περισσότερες ώρες, ανταποκρινόμενος σε μια ζήτηση δίχως όρια, που προσδιορίζεται από τα δεδομένα μιας εξαιρετικά ρευστής αγοράς εργασίας, με μοναδική, ίσως, υπόσχεση την προοπτική της «απασχολησιμότητας» (Σταμέλος, 2009, σελ. 147-152).

Αν στην εξέλιξη των θεμελιωδών αλλαγών στον τρόπο της ζωής μας, που συνεπάγεται η «Κοινωνία της Γνώσης», η εκπαίδευση έχει τον πρωταγωνιστικό ρόλο, τότε ο επαναπροσδιορισμός του τρόπου της οργάνωσης της γνώσης έχει εξαιρετική σημασία εφόσον, σύμφωνα με τον Φουκώ (χ.χ.ε., σελ. 33): «*Κάθε εκπαιδευτικό σύστημα είναι ένας πολιτικός τρόπος κατοχύρωσης ή τροποποίησης του λόγου μαζί με τις γνώσεις και τις εξουσίες που τον συνοδεύουν πάντοτε*».

5. Αντί συμπεράσματος: Η αναχώρηση από τη μετανεωτερικότητα έχει ήδη αρχίσει

Όπως υποστηρίζει ο Alexander στα κείμενά του για το νέο και το μετά η «αναχώρησή μας» από τη μετανεωτερικότητα έχει ήδη αρχίσει (Alexander, 1994, σελ. 182). Η ανάδυση ενός νέου «παγκόσμιου ιστορικού πλαισίου» είναι κοινός τόπος στη διεθνή βιβλιογραφία. Αντίθετα όπως προέκυψε κοινός τόπος διεθνώς και πολύ περισσότερο στο εθνικό επιστημονικό πεδίο, δεν είναι η επιστημονική, κοινωνιολογική και πολιτιστική εννοιολόγηση του φαινομένου.

Ιδιαίτερα η συζήτηση του μετασχηματισμού της γνώσης στη βάση της διάκρισης των εννοιών της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας προκύπτει δυναμική και εκτενέστατη και μέσω της πολύπλοκης ιστορικής γεωγραφίας των δυο εννοιών.

Έχοντας υπόψη μας αυτές τις ορίζουσες της συζήτησης επιχειρήσαμε να αποκωδικοποιήσουμε και να παρουσιάσουμε τα τυπικά χαρακτηριστικά των δυο αντιδιαστέλλομενων εννοιών της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας, ώστε να αναδείξουμε τη διαφορετικότητα της νοηματοδότησης της γνώσης με βάση το δηλωτικό περιεχόμενό τους.

Στο πλαίσιο αυτής της επιστημολογικής διασαφήνισης θεωρήσαμε σημαντικό τον προσδιορισμό –χρονικά και ποιοτικά– της νεωτερικότητας και μετανεωτερικότητας.

Η δεύτερη επιστημολογική διάκριση στην οποία επιμείναμε ήταν αυτή μεταξύ των εννοιών του μεταμοντερνισμού και της μετανεωτερικότητας. Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίξαμε, ότι μεταμοντερνισμός και μετανεωτερικότητα συνδέονται στενά, δεν ταυτίζονται όμως μεταξύ τους. Την επισήμανση αυτή τη θεωρούμε απαραίτητη, διότι στο μεγαλύτερο μέρος της διεθνούς βιβλιογραφίας οι δυο αυτές έννοιες συχνά –αν και όχι πάντοτε– παρουσιάζονται ως ταυτόσημες.

Έτσι, οι θέσεις για το μετασχηματισμό και τα νέα χαρακτηριστικά που αποκτά η γνώση εξαιτίας του περάσματος από τη βιομηχανική στη μεταβιομηχανική κοινωνία, αποκτούν σημασία και για το επόμενο βήμα που ευαγγελίζεται ο Jeffrey Alexander αφού μας οδηγούν σε νέα μορφώματα και συλλήψεις τα οποία σύμφωνα τη σύγχρονη ορολογία συνοψίζονται ως «Κοινωνία της Γνώσης».

Οι έννοιες της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας και η σχέση τους με τη γνώση

Σημειώσεις

1. Ο Βιτγκενστάιν ορίζει τα γλωσσικά παίγνια ως εκείνο το σύνολο το οποίο αποτελείται από τη γλώσσα και τις δραστηριότητες με τις οποίες είναι συνυφασμένη. Αποτελούν δηλαδή «πρότυπα δομημένης διάδρασης», ή «σφαίρες δράσης που εντός τους ενυπάρχουν κανόνες, στρατηγικές, αξίες και συμπεριφορές. Έτσι η κοινωνία ως ολότητα συγκροτείται από γλωσσικά παίγνια» (Hall κ.ά., 2003, σελ. 492).

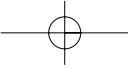
Βιβλιογραφία

- Alexander J. C., "Modern, Anti, Post, and Neo: How Social Theories Have Tried to Understand the "New World" of "Our Time"", *Zeitschrift fur Sociologie* 23 (3), 1994, σελ. 165-197.
- Ashton W., "Critical Theory versus Postmodernism", *Review of Communication* 3 (2), 2003, σελ. 145-149.
- Baudrillard J., *Simulacra and simulation*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1994.
- Βέλτσος Γ. (επιμ.), *Η διαμάχη. Κείμενα για τη Νεωτερικότητα*, Πλέθρον, Αθήνα, 2004.
- Βεργίδης Δ., *Η εκπαίδευση ενηλίκων στην Ελλάδα. Επιτεύγματα και δυσλειτουργίες*. Στο: *Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων, 1ο Συνέδριο (2004)*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2005.
- Berman M., *All that is solid melts into air*, Penguin, New York, 1988.
- Bernstein B., *Παιδαγωγικοί κώδικες και κοινωνικός έλεγχος*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1989.
- Bryson V., *Φεμινιστική, πολιτική θεωρία*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2004.
- Cochran M., "Postmodernism, ethics and international political theory", *Review of International Studies* 21, 1995, σελ.. 237-250.
- Dehaene J. L., *La société de l' information. Clés pour une ère nouvelle*, Editions Luc Pire, Bruxelles, 1995.
- Derrida J., *Of grammatology*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1976.
- Derrida J., *Writing and difference*, University of Chicago Press, Chicago, 1978.
- Doyle J., "Postmodernism and the approach to writing in Irish primary education", *Journal of Early Childhood Literacy* 6 (2), 2006, σελ. 123-143.

- Drucker P. F., *The age of Discontinuity, Guidelines to our Changing Society*, Pan Books, London, 1969.
- Foucault M., *The archeology of knowledge*, Pantheon, New York, 1972.
- Foucault M., *Madness and civilization: A history of insanity in the age of reason*, Vintage, New York, 1973a.
- Foucault M., *The order of things. An archeology of the human sciences*, Vintage, New York, 1973b.
- Foucault M., *Discipline and punish: The birth of the prison*, Vintage, New York, 1979.
- Foucault M., *Τι είναι ο Διαφωτισμός;*, Έρασμος, Αθήνα, 1988.
- Giddens A., *Οι συνέπειες της Νεωτερικότητας*, Κριτική, Αθήνα, 2001.
- Habermas J., *The philosophical Discourse of Modernity*, Polity, Cambridge, 1987.
- Hall S. & Gieben B., *Η διαμόρφωση της νεωτερικότητας*, Σαββάλας, Αθήνα, 2003.
- Hall S., Held D., McGrew A., *Η Νεωτερικότητα σήμερα*, Σαββάλας, Αθήνα, 2003.
- Harvey D., *Η κατάσταση της Μετανεωτερικότητας*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2007.
- Heller A. “Μαρξ και Νεωτερικότητα”, *Λεβιάθαν*, (αποδ. Γ.Ν. Μερτίκας), 1, Β περίοδος, 1988, σελ.65-81.
- Hodge D. R. & Derezotes D.S., “Postmodernism and Spirituality: Some pedagogical implications for teaching content on spirituality”, *Journal of Social Work Education* 44 (1), 2008, σελ. 103-124.
- Holtzhausen D.R., “Towards a postmodern research agenda for public relations”, *Public Relations Review* 28, 2002, σελ. 251–264.
- Ίγκλετον Τ., *Οι αυταπάτες της νεωτερικότητας*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2000.
- Jameson F., “Postmodernisme and consumer society”, in: H. Foster (ed.), *The anti-aesthetic: Essayson postmodern culture*, Bay Press, Port Townsend, WA, 1983, σελ. 111-125.
- Κοτζιάς Ν., «Η Μετανεωτερικότητα ως μια «καμπή» στην ιστορία», στο: Τ. Ίγκλετον, *Οι αυταπάτες της νεωτερικότητας*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2000.
- Κουσουράκης Γ. & Ασημάκη Α., «Όψεις της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας στο περιεχόμενο των curricula της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (1982-2003)», στο: *ΙΓ' Διεθνές Συνέδριο Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος «Αναλυτικά Προγράμματα και Σχολικά Εγχειρίδια: Ελληνική Πραγματικότητα και Διεθνής Εμπειρία»*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 20-22 Νοεμβρίου 2009.
- Λάμνιαν Κ. (1999) “Νεοτερικότητα. Μορφές λογικής και επιρροές στις διαδικασίες συγκρότησης της σχολικής γνώσης”, *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 29/99, σελ. 7-33.

Οι έννοιες της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας και η σχέση τους με τη γνώση

- Λυοτάρ Ζ.Φ., *Η Μεταμοντέρνα κατάσταση*, Εκδ. Γνώση, Αθήνα, 1979.
- McEvory J. G., "Modernism, Postmodernism and the Historiography of Science", *Historical Studies in the Physical and Biological Sciences* 37, 2, 2007, σελ. 383-408.
- McLennan G., «Το πρόταγμα του Διαφωτισμού υπό επανεξέταση», στο: S. Hall, D. Held, A. McGrew, *Η Νεωτερικότητα σήμερα*, Σαββάλας, Αθήνα, 2003, σελ.....
- Μπάουμαν Ζ., *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, Ψυχογιός, Αθήνα, 2002.
- Νάστος Γ., Οικονόμου Α., Σουργουτσίδου Ο., Παπουτσιδής Μ., «Μεταμοντερνισμός και Εκπαίδευση. Η γνώση στη μεταμοντέρνα κατάσταση. Οι απόψεις του Λυοτάρ», *Το εικονικό σχολείο* 2 (2-3), 2001, σελ. 14-15.
- Newman R. and Jonson F., "Sites for Power and Knowledge? Towards a critique of the virtual university", *British Journal of Sociology of Education* 20 (1), 1999, σελ. 79-88.
- Pease B., "Rethinking Empowerment: A Postmodern Reappraisal for Emancipatory Practice", *British Journal of Social Work* 32, 2002, σελ. 135-147.
- Peters M., "Legitimation Problems: Knowledge and Education in the Postmodern Condition", in: M. Peters (ed.), *Education and the Postmodern Condition*, Bergin & Garvey, Westport Connecticut, 1995, σελ. 21-39.
- Ramaekers S., "Postmodernism: a 'Sceptical' Challenge in Educational Theory", *Journal of Philosophy of Education* 36 (4), 2002, σελ. 629-651.
- Reichenbach R., "Postmodern Knowledge, Modern Beliefs, and the Curriculum", *Educational Philosophy and Theory* 31 (2), 1999, σελ. 237-244.
- Roberts R.H., "Space, Time and the Sacred in Modernity/Postmodernity", *International Review of Sociology: Revue Internationale de Sociologie* 11 (3), 2001, σελ. 331-355.
- Rotry R., *Contingency, irony and solidarity*, Cambridge University Press, New York, 1989.
- Σταμμέλος Γ., *Εκπαιδευτική Πολιτική*, Διόνικος, Αθήνα, 2009.
- Συριοπούλου-Δελλή Χ., *Η παιδεία στη μετανεωτερική εποχή: Η περίπτωση της ειδικής αγωγής*, Γρηγόρης, Αθήνα, 2003.
- Taylor B., "Postmodern Theory", in: S. May & D. Mumby (eds), *Engaging organizational communication theory and research: Multiple perspectives* E Sage, Thousand Oaks CA, 2004, σελ. 113-140.
- The World Bank, *Constructing Knowledge Societies: New Challenges for Tertiary Education*, Washington D.C., 2002.
- Thomson K., «Κοινωνικός πλουραλισμός και Μετανεωτερικότητα», στο: S. Hall, D. Held, A. McGrew, *Η Νεωτερικότητα σήμερα*, Σαββάλας, Αθήνα, 2003,

Άννη Ασημάκη – Γεράσιμος Κουστουράκης – Ιωάννης Καμαριανός

- Τσαούσης Δ., *Η κοινωνία της γνώσης*, Gutenberg, Αθήνα, 2009.
Wittgenstein L., *Φιλοσοφικές έρευνες*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1977.
Φουκώ Μ., *Η αρχαιολογία της γνώσης*, Εξάντας, Αθήνα, 1987.
Φουκώ Μ., *Η τάξη του λόγου*, Ηριδανός, Αθήνα, χ.χ.ε.
Φρυδάκη Ε., *Η διδασκαλία στην τομή της νεωτερικής και της μετανεωτερικής σκέψης*, Κριτική, Αθήνα, 2009.

